

РОЗДІЛ 2

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 631:351.775.61

Корженівська Н. Л.
Коваль Н. В.

Подільський державний аграрно-технічний університет

ВПЛИВ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ НА ДЕМОГРАФІЧНУ БЕЗПЕКУ

Досліджено питання формування та використання трудового потенціалу аграрної сфери. Визначено його сутність, склад та чинники міграційних процесів. Проаналізовано демографічні показники сільського населення. Виявлено вплив основних чинників на формування трудового потенціалу галузі сільського господарства. Визначено основні проблеми забезпечення трудовими ресурсами сільської місцевості та їхній вплив на демографічну безпеку.

Ключові слова: трудовий потенціал, людський капітал, аграрний сектор, демографічна безпека, робочі місця, міграційні процеси.

Постановка проблеми. Сільське господарство України є стратегічною і найбільш ефективною галуззю національної економіки. Продукція сільського господарства – завжди ліквідний товар, оскільки вона становить основу продовольчої безпеки держави.

Сучасний стан розвитку аграрної галузі і характерні зміни у зовнішньому середовищі сільськогосподарських підприємств спонукають до розроблення нових заходів щодо переходу до інноваційної моделі розвитку та забезпечення їхньої економічної стійкості. Одне з важливих місць у цьому процесі займає проблема формування та забезпечення розвитку людського капіталу, тобто тих якісних рис працівників, які формують сучасні продуктивні здібності та перетворюють їх на головну продуктивну силу [1].

У сучасних умовах конкуренції передові позиції лідера займають ті підприємства, які повністю використовують людський та інтелектуальний капітал, створюють умови для їх збільшення та розвитку, адже людський та інтелектуальний капітал є джерелом успішного функціонування і розвитку економіки країни у сучасному інформаційному суспільстві, отже, має наукову та практичну цінність серед науковців.

Процеси, що відбуваються у сфері аграрного виробництва (переважно вирощування зернових культур, привалювання розвитку крупнотоварного бізнесу, експорт сировинних ресурсів і продукції з невисокою доданою вартістю, нерегульовані земельні відносини, міграція сільського населення, особливо молоді, через нестачу робочих місць, слабкий розвиток інфраструктури), безпосередньо впливають на економічну безпеку як товаровиробників, так і держави, що проявляється у незадовільному стані демографічної безпеки як одного зі складників економічної. Отже, дослідження окреслених проблем є вкрай актуальним та потребує глибокої оцінки і пошуку ефективних шляхів їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою вивчення та аналізу трудового потенціалу займалась велика кількість вітчизняних та зарубіжних учених. Вагомий внесок у розвиток теорії людського капіталу, трудового потенціалу зробили: Г. Беккер, Д. Богиня, В. Геєць, Дж. Грейсон,

В. Дієсперов, О. Добринін, С. Дятлов, Дж. Кейнс, М. Коденська, Е. Лібанова, Ю. Лупенко, М. Малік, Дж. Перрі, В. Петті, Д. Рікардо, П. Саблук, А. Сміт, Г. Черевко, К. Якуба та ін. Незважаючи на величезну роботу, проведenu ними, питання складників людського капіталу, методів їх аналізу та впливу на демографічну безпеку залишаються невирішеними та потребують подальших досліджень.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз сучасних реалій функціонування та розвитку трудового потенціалу в Україні; визначення потенціалу та методів стимулу до формування високорозвиненого людського капіталу; виділення (визначення) недоліків та слабких елементів у формуванні трудового потенціалу в аграрному секторі з огляду на демографічну безпеку.

Виклад основного матеріалу. Особливої уваги потребують економічний, демографічний, психологічний та інші складники соціального стану суспільства. На вирішення цих питань повинна бути скоординована стратегія розвитку соціально орієнтованої держави, якою Україна себе позиціонує. Зростання мінімальної заробітної плати в 2018 р. стало важливим кроком підняття рівня захищеності найбільш вразливих верств населення, однак не вирішило й малої частини необхідних завдань [2].

Під людським капіталом розуміють якісні характеристики працівників, які реалізуються ними безпосередньо в процесі праці. Нині обов'язкового урахування потребують: людський капітал, сформований у процесі навчання, професійної підготовки, набуття практичного досвіду; набуті або ж природні здібності та можливості працівників; проста праця, що не потребує спеціальної професійної підготовки, а тому забезпечує заробітну плату без доплат і винагород [1].

Трудовий потенціал – це існуючі сьогодні та передбачувані трудові можливості, які визначаються чисельністю, віковою структурою, професійними та іншими характеристиками персоналу підприємства [3, с. 197; 4, с. 135].

Встановлено, що формування людського капіталу та забезпечення його ефективного використання є важливою умовою конкурентоспроможності аграрних підприємств. Ефективність

формування і використання трудового потенціалу забезпечується відповідною матеріально-технічною базою аграрних підприємств, належною організацією праці та сприятливому соціально-психологічному кліматі у трудових колективах.

Велике значення мають також загальний рівень економічного розвитку області, регіону, країни; рівень життя населення; фінансування освіти, охорони здоров'я; розвиток соціального законодавства; потреба виробництва у працівниках із високим рівнем розвитку людського капіталу та інші соціально-економічні, демографічні, виробничі, ринкові та інституційні чинники. На жаль, досі на виробництві не створені належні умови для ефективного використання і розвитку продуктивних сил працівників [1].

Демографічні показники сільського населення України розглянуто на прикладі табл. 1.

За період 2000–2017 рр. в Україні спостерігалася тенденція до зменшення кількості населення, особливо вона проявлялася стосовно сільського населення. Так, за вказаний період кількість сільського населення зменшилася на 2 989,0 тис. осіб, що у відсотковому вираженні до показника 2000 р. становить приблизно 18,6%. Аналізуючи кількість міського та сільського населення, можна відзначити, що даний показник міського населення також зменшився на 3,4 млн. осіб. Станом на 1 січня 2018 р. чисельність наявного населення становила 13 015,4 тис. осіб, або 30,7% від загальної кількості населення України [5].

Характеризуючи показники народжуваності та смертності, слід відзначити, що за досліджуваний період кількість народжених у країні зменшилася на 21,1 тис. осіб та зменшилася кількість померлих на 184 тис. порівняно з базисним 2000 р. Незважаючи на суттєве скорочення показника смертності, всі останні роки має місце природне скорочення населення. Розглядаючи природний приріст по сільській місцевості, потрібно відзначити катастрофічну ситуацію з даним показником: кількість народжених у 1,8 рази менша від кількості померлих, відбувається «вимирання села».

На нашу думку, під час формування трудових ресурсів сільського господарства негативний вплив мають такі чинники: катастрофічна демографічна ситуація на селі; низький рівень якості життя сільського населення; наростання темпів внутрішньої і зовнішньої міграції, особливо

молоді та висококваліфікованих кадрів; недостатній рівень бюджетного фінансування аграрних навчальних закладів і розвитку основних галузей аграрного виробництва.

Отже, в умовах ринкової ресурсодефіцитної економіки вирішальна роль у розвитку сільськогосподарського виробництва належить трудовим ресурсам (носіям живої праці), забезпечення якими знаходиться в прямій залежності від наявності та зайнятості сільського населення. У цьому разі попит на робочу силу визначається неринковими чинниками.

Вітчизняними науковцями встановлено цілу низку чинників, які впливають на сільський ринок праці: сезонне коливання попиту на робочу силу і невідповідність його професійно-кваліфікаційної структури пропозиції праці; низький рівень трудової мобільності; низька інвестиційна активність в аграрний сектор; невизначеність прогнозних потреб ринку праці у фахівцях певних професій і кваліфікації; відсутність передумов для розвитку малого підприємництва; збереження низької конкурентоспроможності окремих категорій громадян (жінок, які мають малолітніх дітей, та молоді без практичного досвіду роботи) [6].

Погіршення статевовікової структури сільського населення супроводжується негативними якісними характеристиками їхнього здоров'я. Лише за останні роки кількість хворих у розрахунок на 100 тис. населення збільшилася майже за всіма класами хвороб. Основними причинами зростання захворюваності є: погіршення екологічного стану навколишнього природного середовища внаслідок Чорнобильської катастрофи та інших чинників забруднення земельних та водних ресурсів, повітряного басейну; руйнація старої системи охорони здоров'я населення та недоступність селян через їх неплатоспроможність до медичних закладів ринкового типу; різке зниження життєвого рівня сільського населення й незбалансованість харчування, особливо дітей та осіб похилого віку; зниження рівня забезпечення селян комунально-побутовими послугами, а також збільшення стресових ситуацій через соціальну невизначеність статусу й неналежний соціальний захист щодо оплати праці, безробіття, пенсійного забезпечення тощо.

Причини зменшення чисельності селянства пов'язані з дією взаємопов'язаних чинників економічного, соціального, етнічного, демографічного й

Таблиця 1
Демографічні показники сільського населення України (станом на 01 січня)

Показники	2000 р.	2014 р.	2015 ¹ р.	2016 ¹ р.	2017 ¹ р.	Відношення у % 2017 р. до	
						2000 р.	2016 р.
Наявне сільське населення, тис. осіб	16091,2	14089,6	13256,2	13175,5	13102,2	81,4	99,4
Частка сільського населення у загальній кількості, %	32,6	31,0	30,9	30,8	30,8	x	x
Кількість народжених, померлих та природний приріст населення (осіб)							
Кількість народжених – усього	385,1	465,9	411,8	397,0	364,0	94,5	91,7
у сільській місцевості	147,1	161,7	145,7	138,3	126,1	85,7	91,2
Кількість померлих – усього	758,1	632,3	594,8	583,6	574,1	75,7	98,4
у сільській місцевості	301,0	240,6	236,0	229,0	223,5	74,3	97,6
Природний приріст, скорочення (-) населення, усього	-373,0	-166,4	-183,0	-186,6	-210,1	x	x
у сільській місцевості	-153,9	-78,9	-90,3	-90,7	-97,4	x	x

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Джерело: сформовано авторами на основі [5]

екологічного характеру. Однак із погляду демоєкономічної оцінки інтенсивне зменшення сільського населення протягом 2000–2017 рр. можна вважати початком найстрашнішого соціально-економічного явища в сільській місцевості – вимирання села.

Економічні причини зниження народжуваності селян криються у виробничій сфері, насамперед у сфері праці. Та частина національного доходу, що використовується на особисте споживання, не відшкодувала необхідних витрат сім'ї на утримання не тільки третьої, а й навіть другої дитини. Тому сім'я з дітьми економічно не забезпечувалася, рівень життя її був нижчий, аніж соціально необхідний. За роки соціально-економічної кризи ситуація погіршилася, на що селянство зреагувало інтенсивним зниженням народжуваності.

Демографічна ситуація в розвинутих країнах теж характеризується зниженням народжуваності, але воно супроводжується зниженням смертності та значним підвищенням середньої тривалості життя, що не спостерігається в Україні. Втрата традицій багатодітності – загальна тенденція демографічної динаміки розвинутих країн. Але існує межа її зниження, за якою втрачаються передумови, сприятливі для демографічних перспектив країни. Це межа сполучення дводітності з тридітністю, яка забезпечує розширене відтворення населення. В Україні цю межу давно подолано, внаслідок чого рівень дітородної активності в сільській місцевості значно нижче межі заміщення поколінь [7].

В Україні в останній період щороку помирає близько 800 тис. осіб, 80% з яких можна було б урятувати у разі своєчасного надання медичної допомоги. Сьогоднішні 14–17-річні, за прогнозом, можуть дожити лише до 60 років, а за роки незалежності Україна втратила 6 млн. осіб, тобто населення таких країн, як Данія, Швеція, Молдова, Грузія [6, с. 23]. Сьогодні додатковий негативний вплив мають військові загрози та поглиблення кібервпливу. Ці та низка інших загроз визначають необхідність якісної ідентифікації підходів до визначення рівня соціальної безпеки держави для оптимізації стратегії протидії соціальним загрозам [2].

Українські села найактивніше покидає молодь. Вона виїжджає у міста в пошуку роботи та заробітку. За статистикою останніх років у 6 тис. українських сіл узагалі немає молоді віком 16–28 років. Відповідно, якщо ситуація не поліпшиться, ці села можуть узагалі зникнути з карти України. Інвестиції у соціальну сферу сіл припинили збільшуватися ще в 2012 р. Так, із розрахунку на 1 грн. інвестицій у виробництво продукції сільського господарства за останні шість років вкладення зменшилися більше ніж утричі – з 0,97 грн. у 2011 р. до 30 копійок у 2017 р. [8].

Як зазначають науковці, у сільській території України посилюється демографічна криза. Наявні системні прорахунки молодіжної політики на селі (про це, зокрема, свідчить масовий виїзд молоді із сільських територій до міст). Неоптимальними є потоки трудової міграції, дисбаланси мобільності трудових ресурсів (та всіх груп населення) на селі. І досі не вирішено проблему якісного та доступного медичного обслуговування сільського населення (тобто доступ людини до медичних послуг у безпосередній близькості до місця проживання). Відсутні дієві стимули щодо повернення молодих кваліфікованих спеціалістів на постійне місце проживання до сільської місцевості (насамперед ідеться про агрономів, учителів, лікарів, інжене-

рів тощо). Здебільшого в українських селах відсутні реальні можливості щодо самореалізації сільської молоді (всебічного розвитку дітей за допомогою дошкільної та позашкільної освіти) у рідному селі. У занепаді переважна більшість закладів культури на селі (сільські клуби, бібліотеки, сільські музеї тощо). Слід визнати, що кризовий стан соціальної інфраструктури сільських населених пунктів (дитячі ясла та дитячі садочки, сільські школи, фельдшерські пункти, лікарні, профільні медичні заклади тощо), зумовлений такими чинниками: недосконалістю державних цільових програм, їх декларативністю та невідповідністю соціальним пріоритетам та реальним обсягам фінансування; невпорядкованістю відносин власності на об'єкти соціальної інфраструктури у селах; недосконалістю системи територіального розміщення об'єктів соціальної інфраструктури у сільській місцевості; недостатністю бюджетних коштів для ефективного функціонування і розвитку об'єктів соціальної інфраструктури в сільській місцевості та відсутністю дієвих стимулів залучення коштів з інших (у т. ч. позабюджетних) джерел. У цілому відсутність комплексного вирішення соціальних проблем села та розвитку сільських територій загрожує збереженню селянства як носія української ідентичності, культури та духовності [9, с. 14–15].

Слід дослідити міграційні показники населення, а саме чисельну перевагу вибулих із сільської місцевості над показниками прибулих на постійне проживання. Дана ситуація є досить проблемною, оскільки характеризує сільську місцевість як непривабливу для проживання та підприємницької діяльності. Селяни мігрують у міста, інші регіони або країни. Основними причинами міграції та відтоку людського капіталу із сільської місцевості є елементарна відсутність роботи, неможливість працевлаштуватись у селі. За кордон мігрують, як правило, молоді, освічені люди, які є носіями вже сформованого інтелектуального капіталу.

Висновки і пропозиції. Трудові відносини у сфері агропромислового виробництва на сучасному етапі розвитку характеризуються особливостями, які ідентифікують їх загальний стан і проявляються у:

- послабленні олігополістичної залежності працівників галузі від власників та керівництва сільськогосподарських підприємств, що зумовлюється зменшенням пропозиції вільної робочої сили за рахунок диференціації зайнятості сільських мешканців і зміни пропорцій у співвідношенні попиту та пропозиції робочої сили;
- посиленні міжнародної трудової міграції сільських мешканців за рахунок полегшення їх доступу до міжнародного ринку праці;
- послабленні сезонних коливань у зайнятості сільських мешканців за рахунок підвищення рівня механізації та автоматизації сільськогосподарського виробництва;
- нерівномірності ринку праці в розрізі сільських населених пунктів у зв'язку з паралельним співіснуванням різних організаційно-правових укладів власності і господарювання в галузі з принципово різними підходами до праці і зайнятості [10, с. 116].

Отже, можна назвати чинники, які негативно впливають на розвиток трудового потенціалу: міграція, демографічна криза, стан здоров'я населення, низький рівень безпеки праці та екологічні складники. Зрозуміло, що ці проблеми можна розглядати лише комплексно, і такими ж мають бути

заходи, які спрямовані на їх розв'язання. Серед основних негативних чинників впливу на характеристику трудового потенціалу в демографічному розвитку України виділяють: депопуляцію населення; трудову міграцію до більш розвинутих країн; зменшення рівня народжуваності; погіршення показників здоров'я; рівень смертності населення працездатного віку тощо [11].

Для вирішення цих питань необхідно розробити та реалізувати державні програми збе-

реження і зміцнення соціально-демографічного потенціалу сільських територій, зорієнтованих на поліпшення всіх аспектів життєдіяльності сільського населення.

Для подолання проблеми на селі потрібно реалізувати програму забезпечення ефективною зайнятості. Для цього необхідно реалізувати необхідні програми щодо оздоровлення сільського населення, поліпшити умови праці, розвинути соціальну інфраструктуру села.

Список використаних джерел:

1. Коваль Н.В., Корженівська Н.Л. Шляхи покращення демографічної ситуації в сільській місцевості крізь призму економічної безпеки. *Збірник наукових праць ПДАТУ*. 2016. Вип. 24. Ч. 3. С. 76–85.
2. Коваль Н.В., Лаврук Н.А. Проблеми формування та розвитку людського капіталу. *Перспективи економічних перетворень та напрями активізації підприємництва, торгівлі і біржової діяльності* : праці Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції молодих вчених та здобувачів вищої освіти, м. Кам'янець-Подільський, 18 травня 2018 р., ПДАТУ. Кам'янець-Подільський, 2018. С. 102–106.
3. Федонін О.С., Репіна І.М., Олексюк О.І. Потенціал підприємства: формування та оцінка : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2006. 316 с.
4. Чикуркова А.Д. Теоретичні засади та особливості формування трудового потенціалу підприємств аграрного сектору економіки. *Збірник наукових праць ПДАТУ*. 2014. Вип. 22. С. 135–138.
5. Демографічний щорічник. Населення України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 22.02.2019).
6. Korzhenivska N. Economic security and risk management in the agricultural sector. The monograph entitled: scientific achievements in agricultural engineering, agronomy and veterinary medicine contains peer reviewed chapters, which are authored by participants of the Polish Ukrainian Academic Exchange, which took place on State Agrarian and Engineering University in Podilya (Ukraine) and Agriculture University in Krakow (Poland). 2017. P. 19–31.
7. Коденська М.Ю. Людський капітал в системі соціально-трудових відносин : монографія ; за ред. М.Ю. Коденської. Умань : Сочинський М.М., 2017. 172 с.
8. Українські села зникають через зменшення інвестицій. URL: <https://news.agro-center.com.ua/agri-policy/ukrainski-sela-znikajut-cherез-zmenshenija-investicij-infografika.html#.XII5oXRR3cs> (дата звернення: 05.03.2019).
9. Біла С.О. Інституційні важелі стимулювання комплексного розвитку сільських територій в Україні. *Стратегія підвищення ефективності та конкурентоспроможності аграрного сектору економіки* : праці Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, м. Херсон, 22–23 квітня 2014 р. Херсон, 2014. С. 13–16.
10. Волошин Р.В. Методичні засади теоретико-ігрової формалізації трудових відносин в агропродовольчому секторі економіки. *Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка*. 2017. Вип. 26. Ч. 2. С. 115–121.
11. Куценко В.І., Удовиченко В.П. Соціальна безпека в контексті сталого розвитку. Чернівці, 2010. 652 с.

Корженевская Н. Л.

Коваль Н. В.

Подольский государственный аграрно-технический университет

ВЛИЯНИЕ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА АГРАРНОГО СЕКТОРА НА ДЕМОГРАФИЧЕСКУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ

Резюме

Исследованы вопросы формирования и использования трудового потенциала аграрной сферы. Определены его сущность, состав и факторы миграционных процессов. Проанализированы демографические показатели сельского населения Украины. Определено влияние основных факторов на формирование трудового потенциала отрасли сельского хозяйства. Аргументированы основные проблемы обеспечения трудовыми ресурсами сельской местности и их влияние на демографическую безопасность.

Ключевые слова: трудовой потенциал, человеческий капитал, аграрный сектор, демографическая безопасность, рабочие места, миграционные процессы.

Korzhenivka N. L.

Koval N. V.

State Agrarian and Engineering University in Podillia

THE WORK POTENTIAL OF THE AGRARIAN SECTOR ON DEMOGRAPHIC SECURITY EFFECT

Summary

The theoretical aspects of formation of labour resources sector of agricultural. Its essence, composition and factors of migration processes are determined. The demographic indicators of the rural population of Ukraine are analyzed. The influence of the main factors on the formation of the labor potential of the agricultural sector is determined. The main problems of providing labor resources in rural areas and argued their impact on demographic security.

Keywords: labour resources, human capital, sector of agricultural, demographic security, employment, migration processes.